

τούτοις εἶνε ἀντίθετον πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον, τούτέστι τὸ ἀνθρώπινον.

Οὕτω τὸ δίκαιον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως καὶ ἀπὸ τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ. Λοιπὸν πηγὴ αὐτοῦ εἶνε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος· τὸ δὲ δίκαιον θὰ ὑφίσταται ἐν πάσῃ περιστάσει, εἴτε ἐὰν δὲν ὑπῆρχε θεὸς, εἴτε ἐὰν δὲν ἀνεμίγνυτο εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ὑποθέσεις, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἄθεος θὰ εἶχε τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου. Ὄντος τοῦ ἀνθρώπου ἐνός, εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ δίκαιον ἐνιαῖον· ἐὰν δὲ παραλλάσσει κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τὰς περιστάσεις, ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶνε φαινομενικὴ μόνον, οὐχὶ δὲ πραγματικὴ· «διότι ἀληθῶς δὲν εἶνε τὸ φυσικὸν δίκαιον τὸ ἀλλοιούμενον, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον, περὶ οὗ ὀρίζει, καὶ τὸ ὅποιον ὑπόκειται εἰς τὴν μεταβολήν».

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὑποδειχθεισῶν δικιρέσεων τοῦ δικαίου, ὑπάρχει καὶ ἕτερα διαίρεσις, *jus voluntarium*, ἔχον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βουλήσει· τὸ τοιοῦτον δίκαιον εἶνε διττόν: ἀνθρώπινον ἢ θεῖον δίκαιον. Καὶ τὸ μὲν ἀνθρώπινον δίκαιον εἶνε εἴτε ἀστικόν, εἴτε ἔχει εὐρύτερον ἢ στενωτέρον κύρος· τὸ δὲ ἀστικόν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἀστικῆς ἀρχῆς, τούτέστι τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ προϊσταμένης. Δίκαιον δὲ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ εἶνε πᾶν τὸ μὴ ἀπορρέον ἀπὸ τινος ἀστικῆς ἀρχῆς, εἰ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτῆς, εἶνε δὲ διάφορον καὶ περιλαμβάνει τὰς ἐντολάς τοῦ πατρὸς, τοῦ κυρίου καὶ τῶν ταιούτων. Ἀλλὰ τὸ εὐρύτερον κύρος ἔχον δίκαιον εἶνε τὸ διεθνές, ἔχον τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βουλήσεως πάντων ἢ πολλῶν λαῶν· «πολλῶν», διότι ἐκτὸς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, μόλις εἶνε δυνατὸν νὰ εὐρεθῇ καὶ ἕτερον δίκαιον, καὶ μάλιστα δηθεὶν διεθνές, παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς ἀπολαῦσον κύρους· πολλῶ δὲ μᾶλλον δύναται παρὰ τινι λαῷ νὰ ὑπάρχη τι ἀνήκον εἰς τὸ διεθνές δίκαιον, ὅ, περ δὲν ὑπάρχει παρὰ τῷ ἄλλῳ». Τοῦτο εἶνε τὸ *voluntarium*, ἀνθρώπινον δίκαιον· τὸ δὲ θεῖον δίκαιον ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ θεῖᾳ βουλήσει· τούτου δ' ἕνεκα διακρίνεται ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ, ὅ, περ καὶ θεῖον δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐπίσης, εἶνε δὲ δεδομένον εἴτε εἰς τὸ ὅλον ἀνθρώπινον γένος, εἴτε εἰς ἕνα μόνον λαόν. Εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος τρεῖς ἔδωκεν ὁ θεὸς δίκαιον: πρῶτον, κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου· δεύτερον, κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπινου γένους μετὰ τὸν κατακλυσμὸν, καὶ τελευταῖον κατὰ τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν. Ταῦτα δὲ τὰ τρία δίκαια συνδέουσι προφανῶς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους¹.

Ἐκ τῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κοινωνικὸν βίον ἀρχεται ἤδη ἀναπτυσσομένη ἡ πολυθρύλλητος θεωρία τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, ἐξ ἧς δημιουργεῖται καὶ ἡ πολιτεία κατὰ τὴν αὐθαίρετον τῶν ἀνθρώπων βούλησιν. Ὁ Γρότιος δὲν ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν ταύτην μετὰ τὸσαύτης σαφηνείας καὶ ἀκριβείας, ὅσον οἱ διάδοχοί του· ἀλλ' ἀναντιρρήτως εἰς αὐτὸν

¹ De J. B. I, I § 10. ² De J. B. I, I § 15.

πρέπει ν' αποδοθῆ ἡ πρώτη τῆς θεωρίας διατύπωσις. Ἐν τοῖς εἰς τὸ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης βιβλίον προλεγόμενοις αὐτοῦ λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει πηγὴ φυσικωτέρα τῆς συνθήκης πρὸς γένεσιν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου· διότι οἱ προστιθέμενοι εἰς τινὰ κοινότητα καὶ εἰς ἓνα ἢ εἰς πολλοὺς ὑποτασσόμενοι, ὑπεσχέθησαν εἴτε προφορικῶς, εἴτε σιωπηλῶς, ὅπως ὤφειλε τις ν' ἀποδεχθῆ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, ὅτι οὗτοι ἤθελον ὑπακούσει εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ὀρισθῆ εἴτε ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῆς κοινωνίας, εἴτε ὑπ' ἐκείνων, εἰς οὓς μετεβιβάσθη ἡ δύναμις¹.

Ἡ πολιτεία εἶνε ἡ τελεία ἐλευθέρων ἀνθρώπων συνένωσις, συνεργομένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ, εἴτε ἕνεκα τῆς σκέπης τοῦ δικαίου, εἴτε πρὸς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν· ὡς τοιαύτη δὲ δὲν ἀποτελεῖ τι πλήρες σύνολον καὶ ἐνιαῖον, καθὰ ἐδόξαζεν ἡ μεσαιωνικὴ θεωρία περὶ πολιτείας· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνικῆς ὠφελείας δημιουργεῖται ἡ ὑψίστη πολιτικὴ ἐξουσία (summa potestas, summum imperium, summitas imperii), αὕτη δὲ λέγεται ὑψίστη, διότι αἱ πράξεις αὐτῆς εἰς οὐδὲν ἄλλο ὑπόκεινται δίκαιον, οὕτως ὥστε ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου δύναται νὰ καταργηθῆ κατ' ἀρέσκειαν· κύριος δὲ τῆς ὑπερτάτης ταύτης ἐξουσίας εἶνε ἡ πολιτεία, ἐκπροσωπούμενη ὑφ' ἑνὸς ἢ πλειοτέρων προσώπων, ἀναλόγως τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων ἐκάστης χώρας· οὐδ' εἶνε ἀπολύτως ὀρθὴ ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ἀνεξαιρέτως ἀποδίδουσι τὴν ὑψίστην ἐξουσίαν εἰς τὸν λαόν, εἰς ὃν εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ ἐμποδίξῃ διὰ τῆς βίας καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον καταχρασθῆ τὴν ἐξουσίαν των. Τὸ δόγμα τοῦτο, ὑποστηρικθὲν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὸ τινῶν θεωρητικῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὀνομασθέντων ἐκ τούτου καὶ Μοναρχομάχων, τὰ μέγιστα ἔβλαψε, λέγει ὁ Γρότιος, δύναται δὲ, εἰς τὰ πνεύματα εἰσδύον, νὰ βλάβῃ ἔτι μᾶλλον, ὡς ἕκαστος σώφρων ἀνὴρ ἐνορᾷ. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν εἶνε μία καὶ ἀπόλυτος· παρίσταται δὲ ὑπὸ διαφόρους τύπους· διότι καθὼς ὑπάρχουσι διάφοροι τοῦ βίου τρόποι, ὧν κρείττων ἐστὶν ὁ ἕτερος τοῦ ἑτέρου, ἕκαστος δ' εἶνε ἐλεύθερος νὰ ἐκλέξῃ κατ' ἀρέσκειαν, οὕτω καὶ λαὸς τις δύναται νὰ ἐκλέξῃ κατ' ἀρέσκειαν τὸν τύπον τῆς κυβερνήσεώς του· τὸ δὲ δίκαιον δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας ἀξίας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τύπου, περὶ οὗ διάφοροι εἶνε αἱ κρίσεις, ἀλλ' ἀπὸ τῆς βουλήσεως. Οὕτως εἰσέρχεται εἰς τὴν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ Γροτίου ἡ δημοκρατικὴ ἀρχὴ τῆς συστάσεως τῆς πολιτείας διὰ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀτόμων, ἀρχὴ, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡδὴ ἡ διαμαρτύρησις, καὶ ἥτις κατὰ πρῶτον ἀναπτύσσεται προσηκόντως ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Γροτίου, ὅστις ἀλλαχοῦ, εἰ καὶ ἀρνηθεὶς ἡδὴ προηγουμένως τὸ ἀπόλυτον δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, δὲν ἐπιτρέπει ἐπίσης εἰς τὸν βασιλέα τὴν αὐτό-

¹ Prolegom. § 15.

βουλον ἀπαλλοτρίωσιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. «Εἰς βασιλεία, λέγει, κτηθέντα διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ λαοῦ, δὲν δύναται νὰ ᾔηνε ἀποδεκτὸν, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ λαοῦ ᾔχετο, εἶνε δ' ἐπιτετραμμένη εἰς τὸν βασιλέα ἢ ἀπαλλοτρίωσις τῆς κυριαρχίας του' ».

Ἡ πολιτεία εἶνε αἰωνία, καὶ ἂν μεταβάλλονται οἱ ἡγεμόνες, εἴτε ἡ μορφή αὐτῆς· οὕτως ἡ Ῥώμη ἔμεινεν ἡ αὐτὴ καὶ ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς, καὶ ὑπὸ τοὺς ὑπάτους, καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας· ἐντεῦθεν δ' ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ ὑποχρεώσεις, ἃς ἀναλαμβάνει μία κυβερνήσις, ἐπιβαρύνουσι καὶ τὴν διάδοχον αὐτῆς, διότι ἡ πολιτεία ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἡ αὐτὴ καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης κυβερνήσεως, ὑφ' οἰονδήποτε τύπον.

Εἰσαγαγὼν ὁ Γρότιος εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου τὴν ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος, ἀντιπροσωπευομένην διὰ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως καὶ τῆς συμβάσεως τῶν εἰς κοινωνίαν συνεργουμένων ἀτόμων, ἐπήνεγκε τὴν ἐπανάστασιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου. Ἄλλ' ἐνῶ τοῦτο, voluntarism, ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, παράγει ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ἀπὸ τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ, ὡς jus naturale strictum, ἀναγνωρίζει καὶ ἕτερον δίκαιον, jus naturale laxius, βᾶσις τοῦ ὁποίου εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ὠφελείας· ἐπίσης δὲ εὕρισκει καὶ ἕτερα δίκαια, μὴ ἀπορρέοντα πλέον ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, καταφαινόμενα δὲ τὸ πρῶτον διὰ τῆς κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίξεως· οὕτω, καθὰ ἐρρέθη ἤδη προηγουμένως, ἐκτὸς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὑπάρχει καὶ τὸ θεῖον δίκαιον, ἔχον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ θείᾳ βουλήσει, τὸ ὁποῖον τρις ἔδωκεν ὁ θεὸς εἰς τὰ ἀνθρώπινον γένος, ἅμα τῇ δημιουργίᾳ αὐτοῦ, μετὰ τὸν κατακλυσμόν, καὶ ἐπὶ τέλους διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀπολυτρώσεως.

Μεθ' ὅλον τὸ ἀνεξάρτητον αὐτοῦ πνεῦμα, μεθ' ὅλην τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ Γρότιος δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ θεοῦ δικαίου· ἡ θεολογικὴ παράδοσις βαρύνει ἔτι ἐπὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· ἐνῶ ἀναζητεῖ τὸ δίκαιον ἐν τῇ λογικῇ καὶ κοινωνικῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ ἀτομικότητι, οἶονεὶ ζητῶν νὰ συνδέσῃ μετ' αὐτοῦ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν, δίδει τὸν λόγον καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, ἐκτὸς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀποδεχόμενος καὶ τὸ θεῖον δίκαιον, ὀρίζων δὲ ὡς σκοπὸν τῆς πολιτείας τὴν πραγμάτωσιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ ἀτόμου.

Εἰ καὶ δὲν στερεῖται ἐλ' εἰψεων τὸ ἔργον τοῦ Γροτίου, οὗτος εἶνε ἀναντιρρήτως ὁ πρῶτος θεὸς τὰ θεμέλια ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἀναλύσεως τοῦ φυσικοῦ καὶ διεθνοῦς δικαίου, ὁ πατὴρ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ τελεσθεῖσα ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας ἐπανάστασις διὰ τῆς μεταρ-

ρυθμίσεως, ἐκδηλοῦται ζωηρότερον διὰ τῆς θεωρίας ταύτης, διατυπούσης πληρέστερον τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν πρὸς κοινωνικὸν βίον ἐνστίκτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀπ' αὐτῶν δὲ κατ' ἐξοχὴν ἐξαγαγόντος τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας διὰ τῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, ἣτις, μεθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὴν ψευδῆ ἀρχὴν, κατέστη δόγμα ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, παράγων τῶν νέων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεωριῶν, αἵτινες, ἔμελλον βραδύτερον νὰ διαγράψωσι νέας τρίβους εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν. Οὕτως ἡ ἀρχὴ φυσικοῦ δικαίου διατυποῦται ὑπὸ τοῦ Γροτίου ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων θεσμῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, ἀφ' ὧν διακρίνεται ἤδη, ἰδίους ἐπιδιώκουσα σκοποὺς καὶ τάσεις. Εἰ καὶ δὲν διαχωρίζονται δὲ ἀυστηρῶς τὰ ὅρια τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ, ὑποκύψαντός πως εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἀποκαλύψεως, ἐν τούτοις ὁ ὀρισμὸς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὡς ἐννοίας ἀπορροῦσης ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ὕψωσε τὸ δίκαιον εἰς ἐπιφανῆ περιωπὴν, ἐν διακρίσει πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν, μεθ' ὧν τέως ἦτο συνδεδεμένον· διὰ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς παραγωγῆς τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς αὐτονόμου ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ τῆς δημιουργίας τῆς πολιτείας διὰ τῆς συμβάσεως, ἀπορροῦσης τῆς ἐλευθέρου βουλήσεως τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν μελῶν, ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος ὑψοῦται εἰς περιωπὴν, ἄγνωστον τέως ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τὸ δίκαιον, καθαρῶς φυσικόν, καθίσταται κοσμοπολιτικόν, περιλαμβάνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα· ἀναπτύσσεται δὲ ταῦτοχρόνως καὶ τὸ διεθνὲς δίκαιον, διαγράφον κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν τοὺς ἐθνικοὺς ὀρίζοντας, καὶ ὑποβάλλον νέας] ἀρχὰς καὶ νέα ἰδεώδη ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς κοινωνίας.

Τὸ βιβλίον τοῦ Γροτίου ἐξετιμήθη ὑπὸ πάντων τῶν πνευμάτων τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐγένετο μεγίστη· εἰς τῶν ἀρίστων αὐτοῦ ἐκδοτῶν καὶ μεταφραστῶν, ὁ Γάλλος Βαρβεῦράκ, λέγει περὶ αὐτοῦ τὰ ἐπόμενα, τὸ κάλλιστον ἐπίγραμμα καὶ τοῦ συγγράμματος καὶ τοῦ συγγραφέως: «τὸ ἔργον τοῦ Γροτίου ἀπορρέει ἀπὸ ἐκτάκτου πνευματικῆς λεπτότητος, ἀπὸ ὀξείας κρίσεως, ἀπὸ βαθείας μελέτης, ἀπὸ εὐρείας πολυμαθείας, ἀπὸ ἐκπληκτικῆς πολυαναγνωσίας καὶ ἀπὸ ἀνυποκρίτου ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν»· ὁ δὲ μέγιστος ἀναμφιβόλως πάντων τῶν στρατηγῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὁ Γουσταῦος Ἀδόλφος, ἔλεγε συνήθως — μόνον εἰς Γρότιος ὑπάρχει, ὅστις ἦτο δι' αὐτὸν ὅ,τι ὁ Ὀμηρος διὰ τὸν Ἀλέξανδρον· ἀληθῶς, ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Lutzen, ἣτις ἀπηθανάτησε τὸν Γουσταῦον, τὸ βιβλίον αὐτοῦ εὐρέθη ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ φονευθέντος βασιλέως.

Αἱ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίαι τοῦ Γροτίου δὲν ἐβράδυναν νὰ καρποφορήσωσι θαυμασίως· ἤδη Κάρολος Λυυδοβίκος, ὁ ἐκλέκτωρ τοῦ

Παλατινίου (Pfalz), ίδρυσε ἐν Ἀϊδελβέργῃ ἰδιαιτέραν ἑδραν φυσικοῦ καὶ διεθνοῦς δικαίου, ἐν ἣ πρώτος διωρίθη καθηγητῆς ὁ Πουφενδόρφιος διὰ τῆς δημοσιεύσεως συγγράμματος περὶ τῶν στοιχείων τῆς καθόλου νομικῆς ἐπιστήμης (Elementorum jurisprudentiae universalis Libri II).

Ὅπως ὁ Γρότιος, καὶ ὁ Πουφενδόρφιος ἀνεζήτησε τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, πρὸς κοινωνικὸν βίον τεινούση. Καθ' ὃν χρόνον ἐδημασίευε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ de jure naturae et gentium libri octo καὶ τὸ οἰονεὶ παράρτημα αὐτοῦ de officio hominis et civis, δύο ἦσαν αἱ θεωρίαι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου, ἀμφότεραι ἀντίθετοι ἀλλήλαις καὶ πολέμιαι. Ἀφ' ἐνὸς ἴστατο ὁ Γρότιος, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ Χόββης: ὁ μὲν πρῶτος ἐδόξαζεν, ὡς γνωστὸν, ὅτι φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις εἶνε ἡ εἰρήνη, ἡ δὲ πολιτεία σχηματίζεται ἐκ τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως· τούναντίον δ' ὁ Χόββης ἐφρόνει, ὅτι ὁ πόλεμος εἶνε ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, bellum omnium contra omnes· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῆς ἐμπολέμου ταύτης καταστάσεως καὶ πρὸς σκέπην κατὰ πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς, ἠναγκάσθη οὗτος νὰ εἰσέλθῃ εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν.

Πρὸ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ἀρχῶν ὁ Πουφενδόρφιος τρέπεται τὴν μέσῃν ὁδῶν, ζητῶν νὰ συνδυάσῃ τὰ διεστῶτα. Ἀρχὴ τοῦ δικαίου εἶνε μὲν καὶ κατὰ τοῦτον ἡ κοινωνικότης, ἀλλ' οὐχὶ γυμνή, ἀνεπηρέαστος, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Γρότιος. Ἐλατήριον τῆς κοινωνικότητος εἶνε τὸ συμφέρον, ὅπερ παρορμᾷ πρὸς κοινωνίαν τὸν ἀνθρώπον. Ὁ ἀνθρώπος εἶνε μὲν ζῶον πολιτικόν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ κατὰ μείζονα ἔτι βαθμὸν εἶνε συνδεδεμένος πρὸς τὴν οἰκογένειάν του. Οὐδὲν γινώσκει ὁ παῖς περὶ πολιτείας, πλεῖστοι δὲ, ἀνδρωθέντες ἤδη, οὐδὲν ἔχουσι πολιτικὸν ἔνστικτον· ἡ πολιτεία λοιπὸν δὲν εἶνε ἀμεσόν τι προῖόν τῆς φύσεως, ἀλλὰ τοῦ ἀνωτέρου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἀπόρροια. Πρῶτος βαθμὸς τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως εἶνε ἡ οἰκογένεια· κατόπιν δὲ ταύτης, ἐξ ἀνάγκης, οἱ ἀνθρώποι σύνηλθον εἰς κοινωνίαν πρὸς ἐξασφάλισιν ἑαυτῶν ἀπὸ τῶν κακοποιῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐξήρκει πρὸς τοῦτο μία μόνον συνθήκη, ἀόριστός τις τῶν ἀτόμων βούλησις· ἀπητεῖτο δευτέρα τις σύμβασις, διατυπωμένη μεταξὺ ἀρχῆς τινος καὶ τῶν πρὸς κοινωνικὸν βίον συνελθόντων ἀτόμων, ὑπὸ τὸν ὄρον δὲ τοῦτον μόνον λαμβάνει τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ὑπόστασιν ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις, τοῦθ' ὅπερ εἶχεν ἀμφισβητήσει ὁ Χόββης. Οὕτως ἡ πολιτεία καθίσταται ἠθικὸν πρόσωπον, τοῦ ὁποίου ἡ βούλησις, ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ συνόλου πλειόνων βουλήσεων, συνηνωμένων δυνάμει ἰδίων συμβάσεων, ὑπολαμβάνεται ὡς ἡ πάντων βούλησις, ἐκ τοῦ λόγου τούτου δυναμένη χρῆσθαι ταῖς δυνάμεσι καὶ τοῖς πλεονεκτήμασιν ἐκάστου ἀτόμου πρὸς παροχὴν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας¹.

¹ De J. N. et G. VII, 2—13.

Τούτου τεθέντος, ὁ Πουφενδόρπιος, συμφώνως μετὰ τοῦ Χόββη, δρίζει τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς πολιτείας ὡς τὴν ψυχὴν, τὴν διαπνεύσαν τὸ σῶμα αὐτῆς· ἡ ψυχὴ αὕτη εἶνε ἡ βούλησις τῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντων ἀτόμων, ἐδρεύουσα, εἴτε ἐν τινι μόνῳ προσώπῳ, εἴτε ἐν τινι συνελεύσει, κατὰ τοὺς διαφόρους τῆς κυβερνήσεως τύπους. Καὶ ὅταν μὲν ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ κεῖται ἐν ταῖς χερσὶν ἐνὸς προσώπου, ἡ πολιτεία ὑποτίθεται ὅτι θέλει πᾶν ὅ, τι θέλει τὸ πρόσωπον τοῦτο· τὸ ὑναντίον δὲ, ὅταν εἰς πολίτης, ἢ πλείους, ἢ ἅπαντες ἐν συνόλῳ, θέλουσιν ἢ πράττουσιν ἄνευ τοῦ κύρους, ἢ κατὰ τὰ ἐπιτάγματα τοῦ προσώπου τούτου, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν πολιτείαν, ἡ βούλησις αὐτῶν ἢ ἡ πρᾶξις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ βούλησις ἢ ἡ πρᾶξις τῆς πολιτείας· τοῦτ' αὐτὸ δὲ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς πράξεως ἐνὸς ἀτόμου, ἢ πολλῶν ὁμοῦ, ἄνευ τοῦ κύρους τῆς συνελεύσεως, παρ' ἣ ἐδρεύει ἡ κυριαρχία, ἡ βούλησις τῆς πολιτείας. Οὕτως ἡ πολιτεία εἶνε σῶμα, μίαν ἔχον βούλησιν, καὶ εἰς ὃ μίαν μόνον δύναται ν' ἀποδοθῇ πρᾶξις¹.

Ἡ πολιτεία, ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἐμφανίσει καὶ ἐξελίξει, εἶνε μὲν ἔργον καθαρῶς ἀνθρώπινον, ἀλλὰ κατ' ἀνωτάτην βούλησιν καὶ ὑπαγόρευσιν· ἄντεῦθεν ἡ κυριαρχία ἀπορρέει ἀμέσως, θεία βουλήσει καὶ ἐπινεύσει, ἀπὸ τῆς συνθήκης τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους· τὸ κῦρος τῶν ἡγεμόνων εἶνε ἐπίσης θεῖον, ὅπως καὶ ἀνθρώπινον δίκαιον· ἀληθῶς, ἀφ' οὔτου ἐπληθύνθησαν οἱ ἄνθρωποι, ἐνόησαν διὰ τοῦ λογικοῦ, ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία διὰ τὴν τάξιν, τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ὁ δὲ Θεὸς, καθὼ αἴτιος τοῦ φυσικοῦ νόμου, πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ὁ αἴτιος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, κατὰ συνέπειαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ κοινωνία δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Ἐκ τούτου δ' ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς κυβερνήσεως εἶνε ἰσρὰ, οἱ δὲ πολῖται ἀφείλουσι νὰ τρέφωσι σέβας καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς ἡγεμόνας των, καθὼ ἀπὸ θείας βουλήσεως ἀπορρέοντες καὶ κεκτημένους τὸ θεῖον δίκαιον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἧς ἐκπροσωποῦσι τὴν ὑπερτάτην βούλησιν².

Ἡ πολιτεία εἶνε ἠθικὸν σῶμα, μίαν μόνον ἐκπροσωποῦν βούλησιν, καθ' ὅσον ἕκαστος πολίτης ὑπέταξε τὴν βούλησίν του, προκειμένου περὶ τοῦ δημοσίου ἀγαθοῦ, εἰς τὴν βούλησιν ἐνὸς προσώπου, ἢ μιᾶς συνελεύσεως. Πρὸ πάντων ὁ κυριάρχης ἀφείλει νὰ καταστήσῃ ἐκφανῆ τὴν βούλησιν αὐτοῦ διὰ καταλλήλων σημείων, καθιστῶν καθολικοὺς καὶ διηνεκεῖς κανόνες, νόμους, εἴτινες ἐπιτάττουσιν ἐκάστῳ τί πρέπει νὰ πράξῃ καὶ τί νὰ μὴ πράξῃ. Ἡ ἀνωτάτη αὕτη ἀρχὴ τῆς πολιτείας, ἡ ψυχὴ αὐτῆς, δὲν διατελεῖ καθ' ὁλοκληρίαν ἐνιαία, ἀλλ' ὅπως ἡ ψυχὴ ἐξωτερικεύεται διὰ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν τοῦ σώματος, ἐπίσης καὶ ἡ πολιτικὴ αὕτη ψυχὴ

¹ De J. N. et G. VII. 14—17. ² De J. N. et G. VII, 3.

ἐκδηλοῦται ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ διὰ διαφόρων εἰδικῶν, κατωτέρων ἀρχῶν, κατὰ τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ἅτινα δέον αὐταὶ νὰ λάβωσι πρὸ ὀφθαλμῶν· οὕτως ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ταύτης ἀρχῆς τῆς πολιτείας ἀπορρέουσιν ἕτεραι, ἐξ ὧν αὕτη ἀποτελεῖται: ἡ ποινικὴ ἀρχὴ (*potestas poenas sumendi*)· ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ (*potestas iudiciaria*)· ἡ τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης ἀρχὴ, ἡ αὐτὴ τῆ ἀρχῆ τοῦ ποιεῖν συνθήκας, ἐξασφαλιζούσας τὴν πολιτείαν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς μετὰ τῶν ξένων κρατῶν· ἡ τῶν ὑπαλλήλων ἐξουσία· ἡ φορολογικὴ ἐξουσία· καὶ ἐπὶ τέλους, πρὸς κατανόησιν τοῦ συνεχόντος δεσμοῦ πάσας ταύτας τὰς κατωτέρας ἐξουσίας, τουτέστι τὰ διάφορα μέρη, ὑφ' ὧν ἀποτελεῖται, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ (*summum imperium*), ἐν ἣ περιλαμβάνονται, καὶ ἀπ' ἧς ἀπορρέουσι πᾶσαι αἱ κατώτεραι ἐξουσίαι. Αὕτη ἡ ἐξουσία εἶνε ἀνεξάρτητος πάσης ἄλλης, ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ αὐτῆς βουλήσει καὶ ἐξασκήσει, δι' ἧς ἐκπροσωπεῖται ἡ ἐνότης τῆς πολιτείας, ἀνεύθυνος καὶ ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων· οἱ δὲ ὑπήκοοι συνδέονται μετ' αὐτῆς διὰ τινος κοινῆς συνθήκης (*pactum subjectionis*) ὑποτελείας, ἣτις ἰσχύει, καθ' ὅσον καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑφίσταται, ἀλλ' ὅταν ὁ ἀρχὼν ἀπολέσῃ τὸν θρόνον του, καταληφθῆ δ' οὗτος ὑφ' ἑτέρου, ἡ συνθήκη αὕτη, τοῦ χρόνου παρερχομένου, καθίσταται ἄκυρος¹.

Τὰς πολιτείας διαίρει ὁ Πουφενδόρφιος εἰς κανονικὰς καὶ μὴ τοιαύτας· καὶ κανονικὴ μὲν πολιτεία λέγεται ἐκείνη, ἐν ἣ ἅπαντες ἐν γένει οἱ πολῖται, καὶ ἕκαστος ἰδιαιτέρως, κυβερνῶνται οἷονεὶ διὰ μιᾶς μόνον ψυχῆς, ἐν ἣ, τουτέστιν, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ, χωρὶς νὰ ᾔνε διηρημένη ἢ ἀτελής, ἐξασκεῖται ὑπὸ μιᾶς βουλήσεως καθ' ὅλα τὰ μέρη καὶ ἐν ὅλαις ταῖς ὑποθέσεσι τῆς πολιτείας· μὴ κανονικὴ δὲ πολιτεία, διαφέρουσα τῆς κανονικῆς, καθ' ὅσον αἱ ὑποθέσεις αὐτῆς δὲν κυβερνῶνται ὑπὸ μιᾶς μόνης βουλήσεως, εἶνε ἐκείνη, ἐν ἣ οὐδὲν ὑπάρχει τῶν τριῶν κανονικῶν εἰδῶν τῆς κυβερνήσεως, ἅτινα εἶνε ἡ δημοκρατία, τὸ ἀρχαιότατον πάντων κατὰ τὸν Πουφενδόρφιον, ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ μοναρχία, τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δ' ἥσσαν προσεγγίζοντα τῇ κανονικῇ πολιτείᾳ. Ὡς πολλοὶ σύγχρονοι αὐτοῦ, καὶ ὁ Πουφενδόρφιος ἀναζητεῖ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες ἐν Σινικῇ, τὸν κυβερνητικὸν αὐτῆς τύπον ἀναγορεύων ὡς τὸν τύπον κανονικῆς κυβερνήσεως· οὐχ ἥττον δὲν προβαίνει μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου τοῦ ἀπολυτισμοῦ, εἰς ὃ προέβη ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἄγγλος Χόββης. Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν, ὅτι ἡ ἀπόλυτος μοναρχία εἶνε κανονικῆς κυβερνήσεως τύπος, ἀλλὰ διαμφισβητεῖ ὅπως δήποτε τὸ κῦρος καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἀπολύτου μονάρχου, συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς συγκεκερασμένης μοναρχίας, ἣτις περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Εὐρώπῃ, ἐξαιρουμένης ἐν μέρει τῆς Ἀγγλίας, ἦτο εὐσεβὴς τις πόθος μᾶλλον ἢ πολιτικὴ πραγματικότης².

¹ De J. N. et G. VII. ² De J. N. et G. VII.

BIBLION TETARTON — METAPRYTHMISIS

Ὁ Πουφενδόρφιος, ὁ κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον *ragum jurisconsultus et minime philosophus*, δὲν κατώρθωσε νὰ διαφύγη καθ' ὀλοκληρίαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν χρόνων του, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει μεγάλην εὐγνωμοσύνην τῷ ἀνδρὶ, ὅτι ηὐτύχησε ν' ἀποσπάσῃ τὸ δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τῆς θρησκείας, ἀρνούμενος εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τὴν μόνην πηγὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ σκληρὸς πόλεμος, ὃν ἤγειρε κατ' αὐτοῦ ἡ γερμανικὴ θεολογία ἐν τοῖς πανεπιστημίοις, πόλεμος, ὅστις ἂν κατέδειξε τὴν πνευματικὴν τύφλωσιν τῶν ἀντιπάλων του, οὐχ ἤττον τὰ μέγιστα συνετέλεσε πρὸς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστήμης, ἣν μετὰ πολλοῦ ζήλου ὑπερησπίσθη διὰ μακροῦ ἀγῶνος ὁ καταδικώμενος συγγραφεύς. Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὰ καθέκαστα τοῦ τρυχῆος τούτου ἀγῶνος, ὅστις τοσοῦτον ἐδόξασε τὸν συγγραφέα, ὅστις τοσοῦτον ἀτιμᾶζει τοὺς ἀντιπάλους του. Ἦτο μία σκηνὴ τῆς μακρᾶς ἐκείνης τρυχωδίας τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήτεως, τοσάκις ἐπαναληφθεῖσα, τοσάκις ἔσως μέλλουσα νὰ ἐπαναληφθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ἂν τὸ πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας, διεπόμενον ὑπὸ τῶν ὀπισθοδρομικῶν, κατεδίκασε τὸ Φυσικὸν Δίκαιον τοῦ Πουφενδορφίου, ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἐθριάμβευσε τοῦ ἀναθέματος καὶ τῆς καταδίκης, πλεῖστοι δὲ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας ἠκολούθησαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ διαγραφείσαν τρίβον· οὕτω τὸ φυσικὸν δίκαιον, χειραφετηθὲν ἀπὸ τῆς θεολογίας, κατίσχυε καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀνακηρυχθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πουφενδορφίου κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ φυσικὸν δίκαιον τοῦ Πουφενδορφίου κατέστη ἐπὶ τινα χρόνον τὸ κείμενον τῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς γερμανικοῖς πανεπιστημίοις· οὐχ ἤττον σπουδαίαν ἔσχεν ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως αὐτοῦ ἐπίδρασιν ἢ φιλοσοφία τοῦ Λεϊβνιτίου, τοῦ ἐγκυκλοπαιδικωτέρου πνεύματος τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, ὅστις εἰ καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ διαχαράξῃ νέαν, ἀνεξάρτητον ὁδὸν τρίβον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ τὰ μέγιστα συνετέλεσεν εἰς τὴν τελειοτέραν τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀνάπτυξιν ἐπὶ τῶν τεθεισῶν ἀρχῶν ὑπὸ τοῦ Γροτίου καὶ τοῦ Πουφενδορφίου.

Ὁ θεωρητικὸς τῆς αἰσιοδοξίας εἰργάσθη κατὰ τὸ μακρὸν στάδιον τοῦ βίου του εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν διεστῶτων. Ἐν τῷ εὐρεῖ αὐτοῦ πνεύματι ὑφίσταντο παρὰδόξως ἐν ἀρμονίᾳ στοιχεῖα πάντῃ ἀνόμοια καὶ ἀντίθετα· πίστις καὶ σκέψις, ἀποκάλυψις καὶ φύσις, καθολικισμὸς καὶ διαμαρτύρησις, παρὰδοσις καὶ ἐλευθερία· τοιοῦτον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Λεϊβνιτίου, τὸ ὁποῖον ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς συλλήψεως τοῦ δικαίου· οὕτως ἡ θεολογία ἐπανέρχεται πάλιν πρὸς αὐτῷ εἰς τὰς ἀρχαίας κτήσεις· τὸ δὲ δίκαιον, ἀπορρέον ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ ἀπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων, εἶνε ἅμα παραγόμενον καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

Τὸ δίκαιον, διέπον τὰς ἐπὶ γῆς μόνον σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς

ἐξωτερικὰς αὐτοῦ πράξεις, δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ὁ Θεὸς εἶνε τὸ μέτρον πάντων τῶν πραγμάτων· ἡ δὲ δικαιοσύνη αὐτοῦ εἶνε ἀναγκαίως ἡ πηγή, ἀφ' ἧς ἐκρέει ἡ ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη· οὕτω θρησκεία καὶ δίκαιον διατυποῦνται στενωῶς συνδεδεμένα ἐν τῷ φιλοσοφικῷ τούτῳ συστήματι.

Πρῶτος βαθμὸς τοῦ δικαίου εἶνε τὸ αὐστηρὸν δίκαιον (*jus strictum*), τὸ δίκαιον τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου· δεύτερος δὲ ἡ ἐπιείκεια (*aequitas*), ἔχουσα εὐρύτερα ὅρια τῶν τοῦ αὐστηροῦ δικαίου, καὶ τρίτος ἡ εὐσέβεια (*probitas* ἢ μᾶλλον *pietas*), συμπλήρωσις τῶν δύο πρώτων βαθμῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οὗ ὁ τελευταῖος λόγος εἶνε ὁ θεός, ὁ δικαιοτήτης, καθ' ἣν περίπτωσιν σύγκρουσίς τις ἐπέλθη μεταξὺ τῶν δύο τούτων βαθμῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ· τοιαυτοτρόπως ἡ ὑπαρξίς σοφωτάτου καὶ παντοδυνάμου ὄντος εἶνε τὸ τελευταῖον τοῦ φυσικοῦ δικαίου θεμέλιον (*juris naturae fundamentum ultimum*). Καὶ κατ' ἀντίθεσιν τοῦ Πουφενδορφίου, παράγοντος τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὁ Λεϊβνίτιος παράγει αὐτὸ ἀπὸ τῆς θείας βουλήσεως, ἀποκαλυπτομένης διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

Ἄν ἀπέτυχεν ὁ Λεϊβνίτιος περὶ τὸν ὄρισμόν τοῦτον, ἐπανελθὼν εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ κατώρθωσε πρῶτος νὰ διαχωρίσῃ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἠθικῆς, καὶ νὰ ὀρίσῃ ἀμφοτέρων τὰς διαφόρους βέσεις καὶ πηγὰς, τοῦθ' ὁ, περ τοσοῦτον συνετέλεσε βραδύτερον εἰς τὸν διὰ Θωμασίου καὶ Καντίου πλήρη χωρισμόν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Οὕτως ἡ περὶ τῶν ζητημάτων τούτων θεωρία αὐτοῦ, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς ἡμαρτημένη, μεγίστην παρέσχεν ὠθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ἐν Γερμανίᾳ. Σύγχρονος δ' αὐτοῦ, ὁ Θωμάσιος, ἐπωφεληθεὶς τῶν μελετῶν τοῦ Λεϊβνιτίου, προσεπάθησε νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτὸν μετὰ τοῦ Πουφενδορφίου, καὶ νὰ δώσῃ νέαν τροπὴν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ δικαίου.

Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως εὔρεν ἓνα τῶν μεγίστων ἱεροφαντῶν παρὰ τῷ Θωμασίῳ, ὑπὸ τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο εἰλικρινοῦς ἐλευθεροφροσύνης διετύπωσεν οὗτος τὰς περὶ δικαίου καὶ πολιτείας δοξασίας του ἐν τοῖς λατινιστῶν καὶ γερμανιστῶν συντεταγμένοις δυσὶ ταύτοις συγγράμμασι: *Drei Bücher der Goettlichen Rechtsgelahrtheit*, (τρία βιβλία τῆς θείας δικαιολογίας), καὶ *fundamenta juris naturae et gentium*.

Ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Λεϊβνιτίου βαίνων ὁ Θωμάσιος, ἀποπειρᾶται καὶ οὗτος τὴν συμφιλίωσιν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Αἱ παραδόσεις τῆς Γραφῆς δὲν μένουσιν ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ φυσικὸν δίκαιον δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐνθα οἱ ἄνθρωποι ἐν ἀθωότητι ζῶντες, δὲν εἶχον ἀνάγκην τῆς πολιτείας, καὶ μόνον μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ πρώτου ἀμαρτήματος ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἄνευ καταναγκαστικῆς ἀρχῆς, οἱ δὲ πρῶτοι ἄνθρωποι ἔζων

ἐν τῷ παραδείσῳ ἐν εἰρήνῃ καὶ κοινωνίᾳ Θεοῦ· μετὰ δὲ τὴν ἕνεκα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος πτώσιν καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ χωρισμὸν, ἐκ φόβου βιαίων πράξεων, κατενοήθη ἡ ἀνάγκη τῆς πολιτείας· ἀλλ' ὁ θεῖος νόμος ἀπέμεινεν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει καὶ μετὰ τὸ ἁμάρτημα, τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς διατελοῦντος καὶ ἤδη ἐν καταστάσει νὰ διακρίνη τοὺς φυσικοὺς ἐκείνους νόμους, καθ' οὓς ὀφείλει νὰ ζῆ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν. Οὕτως ὁ θεῖος νόμος δὲν ἐκλείπει παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' αἰετοτε διατελεῖ ἐν ἐγρηγόρσει, ἐπιτάττων αὐτῷ τί τὸ πρακτέον καὶ τὸ μὴ πρακτέον· τὸ δίκαιον ἐν μέρει μὲν παρίσταται ἐν ἡμῖν ὡς φυσικόν, ἐν μέρει δὲ ὡς ἐξ ἀποκαλύψεως, τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἀλλὰ παρίσταται τοιοῦτον ἐκ θείας ἀποκαλύψεως· εἶνε δὲ μεταβλητὸν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ θεῖον φυσικὸν δίκαιον, μηδενὸς, μήτε τοῦ πάπα, μήτε τοῦ ἡγεμόνος, δυναμένου νὰ μεταβάλη αὐτὸ κατ' ἰδίαν βούλησιν.¹

Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δικαίου διακριτέον τὸ ἀνθρώπινον, τὸ ἀφορῶν εἰς τὰς ἰδίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· τὸ δίκαιον τοῦτο δρίζεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, οὐδαμοῦ δ' ἄλλοθι ἢ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ μόνον κοινωνίᾳ εἶνε πραγματοποιήσιμον, διότι ἐκτὸς αὐτῆς δὲν ὑπάρχει· ἀλλ' ὅπως δήποτε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπορρέει.²

Τὸ ἀνθρώπινον τοῦτο δίκαιον, τὸ ἐν τῇ κοινωνίᾳ πραγματοποιούμενον, διακρίνει ὁ Θεωμάσιος εἰς ἔμφυτον καὶ εἰς ἐπίκτητον. Ἐμφυτα δίκαια εἶνε ἡ πατρικὴ ἐξουσία, ἡ ἀρχέγονος ἐλευθερία καὶ κοινωνικότης τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ παραγόμενα τῆς βουλήσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς φύσεως δοθέντα· ἐπίκτητα δὲ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἰδιοκτησία, προϊόντα τῆς βουλήσεως. Ἐπίσης τὸ δίκαιον εἶνε φυσικὸν καὶ θετικόν, τὸ μὲν πρῶτον ἀπορρέον ἀπὸ τοῦ λόγου, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τῆς βουλήσεως, ὡς τοιοῦτον δὲ δόμενον δημοσιεύσεως, ὅπως πράγματι λάβῃ ὑπόστασιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἡ πολιτεία ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος κατὰ πρῶτον μετὰ τὸ ἁμάρτημα, ὅποτε τελέως διαφθαρέντων τῶν ἀνθρώπων, ἐπέστη ἀνάγκη αὐτῆς, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίης ἀπὸ τῶν κακοποιῶν. Ὁ ἀνθρώπος εἶνε ζῶον πολιτικόν· ἡ δὲ πολιτεία εἶνε φυσικὴ κοινωνία, ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ τὴν ὑψίστην ἀρχὴν πρὸς ἐκανοποίησιν ἀπάντων καὶ πρὸς τὴν ἀστικὴν εὐδαιμονίαν, ἣτις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς τάξεως, ἣτοι τῆς μεταξὺ κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων συμβάσεως. Πρὸς παραγωγὴν τῆς πολιτείας ἀπαιτεῖται ἡ συνάντησις ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῆς βουλήσεως τῶν κοινωνούντων, πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται, καθὰ ἐδίδαξεν ἤδη ὁ Πουφενδόρφιος, διττὴ συνθήκη: πρώτη ἡ τῶν εἰς μίαν κοινωνικὴν ἐνότητα ἐρχομένων συμπολιτῶν, καὶ δευτέρα ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων.

¹ Göttl. Rechtsgelahrth, I. 2. ² G. R. I. 1 § 100, 101.